

Sémantické škály a skalární modifikátory v češtině*

RADEK OCELÁK

Semantic scales and scalar modifiers in Czech

ABSTRACT: The article aspires to provide a detailed semantic classification and description of scalar modifiers in contemporary Czech (e.g. *velmi, skoro, celkem, poněkud, alespoň, přibližně*). Words of this class are seen as operating on semantic scales of two basic types – continuous scales, primarily represented by gradable adjectives, and discrete scales, primarily represented by numerals. The function of scalar modifiers is to state some degree(s) of these scales as valid. As a precondition of the final description and classification, the semantics of gradable adjectives is broadly addressed with respect to the problem of semantic vagueness and pragmatic imprecision. The well-known division into the categories of relative, maximal and minimal adjectives is applied to Czech and some tests based on inferential schemes are shown. The diachronic origin of scalar modifiers is discussed on the basis of grammaticalization theory. After that, the actual semantic classification and description of Czech scalar modifiers is presented, based not on mere semantic intuition but supported by corpus co-occurrence data.

Key words: scalarity, scalar modifiers, degree words, gradable adjectives, adjectival scales, vagueness, imprecision, grammaticalization

Klíčová slova: skalárnost, skalární modifikátory, stupňovatelná adjektiva, adjektivní škály, vágnost, (pragmatická) nepreciznost, gramatikalizace

1. Úvod

Hlavním záměrem této studie je podat podrobnou sémantickou klasifikaci skalárních modifikátorů v současné češtině a s částečným užitím jazyka logické sémantiky popsat jejich jednotlivé typy. Skalárními modifikátory zde nazývám neplnovýznamové výrazy (např. *velmi, skoro, celkem, poněkud, nesmírně, alespoň, přibližně, příliš, nepříliš*), jejichž funkci lze chápat jako udávání stupňů na sémantické škále některého ze dvou základních typů, na škále kontinuální nebo diskretní. Výrazy této třídy byly dosud v české lingvistice označovány jako příslovce míry, intenzifikační částice (Karlík – Nekula – Rusínová, 2003) nebo částice měrově hodnotící (Komárek et al., 1986); V. Veselý, který se jim věnoval dosud nejsoustavněji, s nimi zachází jakožto s podtřídou neurčitých kvantifikátorů (Veselý, 2009);¹ v zahraniční literatuře se obdobně fungující výrazy označují jako *scalar modifiers, intensifiers, degree modifiers* či *degree words*.

V první, teoretické části studie představím pojmy, o něž se dále v popisu a klasifikaci opírám, především pojmy otevřená a uzavřená kontinuální škála, diskretní škála, srovnávací standard, srovnávací třída, vágnost, pragmatická nepreciznost, minimální, maximální a relativní adjektivum, gramatikalizace do skalárněmodifikační funkce.

* Tato studie byla podpořena Projektovým účelovým stipendiem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v akad. roce 2010/2011. Za připomínky autor děkuje dvěma anonymním recenzentům.

¹ Přítomná práce je v konkrétním sémantickém popisu českých skalárních modifikátorů Veselého studii pozitivně i negativně rozsáhle inspirována. Některé výhrady k ní jsem uvedl ve svém starším článku (Ocelák, 2011).

Zčásti samostatným tématem této první části je význam a sémantická klasifikace stupňovatelných adjektiv, stojících donedávna v centru pozornosti tzv. skalární sémantiky. Ta během posledních 10 let dosti pokročila v analýze skalárně strukturovaných významů přirozeného jazyka, zejména právě významu stupňovatelných adjektiv. Relativně obšírný exkurs do této problematiky je však podřízen hlavnímu tématu studie: spojitelnost právě s některými zde vymezenými typy adjektiv bude totiž důležitým kritériem pro klasifikaci skalárních modifikátorů operujících na kontinuálních škálách. Druhá skupina skalárních modifikátorů operuje na tzv. škálách diskretních. Škálám tohoto typu a jejich příbuznosti s kontinuálními škálami nebyla, pokud vím, zatím věnována systematická pozornost, třebaže číslovkám coby jejich typickému reprezentantu se formální sémantika věnuje běžně. Nemohu se zde opřít o existující skalární analýzy; vymezení klíčových pojmů bude tak v této oblasti základnější a méně formální. První část studie je uzavřena krátkým pohledem na vznik skalárních modifikátorů z pozice gramatikalizační teorie.

Vlastnímu sémantickému popisu a klasifikaci skalárních modifikátorů v češtině se na předestřeném teoretickém základě věnuje druhá část studie. I v jejím průběhu jsou však pojednávány dílčí teoretické problémy tak, jak v popisu jednotlivých kategorií skalárních modifikátorů vyvstávají. Výstup z této části je třeba chápat jako výsledek spíše tradiční, popisné a empiricky orientované lingvistické práce, formálně pouze inspirované. Nejde rozhodně o příspěvek podle standardů formální sémantiky jakožto mezinárodního lingvistického žánru. Takové určení by si vyžádalo radikální omezení rozsahu zkoumaného výraziva a mnohem detailnější pojednání zbylého okruhu; je přitom bolestí formálněsémantických analýz, že se přehlednosti mnohdy dosahuje jen za cenu selektivní pozornosti k jazykové empirii. Především by pak podřízení formálněsémantickým standardům vyžadovalo masivní formalizaci, která by práci učinila nesrozumitelnou širšímu českému lingvistickému publiku. Už vzhledem k trvalému zájmu o skalární problematiku v zahraniční sémantice je však zřejmé, že si tato studie nemůže klást vyšší cíl než být průběžnou syntézou, přiměřenou domácím podmínkám a maximálně zohledňující empirii češtiny, a zároveň podnětem pro diskusi o metodologii sémantického popisu.

2. Pojmy skalární sémantiky

2.1. Sémantika stupňovatelných adjektiv a kontinuální škála

Hlavní společnou tezí autorů skalárněsémantických studií je, že aby bylo možno kompozicionálně zachytit pravdivostní vztahy vět, v nichž vystupují stupňovatelná adjektiva např. v komparativní konstrukci či modifikovaná některým *degree word*, je nezbytné pracovat v modelování významu těchto adjektiv s pojmem škály.² Škála je lineárně uspořádaná množina stupňů, užívaná k formalizaci některé z „dimenzí“ světa,

² Ve výkladu skalární sémantiky adjektiv vycházím z těchto klíčových textů: Kennedy – McNally (2005), Rotstein – Winter (2004) a Kennedy (2007). Podnětné poznámky k některým bodům přináší také McNally (2009) a Sassoon – Toledo (2011).

tj. některé z charakteristik, které do různé míry připisujeme objektům a podle kterých můžeme různé objekty seřadit (např. výška, tmavost, hlasitost). Význam stupňovatelného adjektiva se modeluje obecně jako funkce z individuí do stupňů na příslušné škále (např. v případě adjektiv *vysoký* a *nízký* do stupňů na dvou navzájem opačně uspořádaných škálách podle dimenze výšky; tedy čím nižší stupeň na své škále individuu připisuje adjektivum *vysoký*, tím vyšší mu na své, převrácené, škále připisuje adjektivum *nízký*, a naopak). K tomuto „lexikálnímu“ významu adjektiva samého pak kompozicionálně přistupují významy takzvané *degree morphology*, např. komparativních morfémů, skalárních modifikátorů, přesných určení míry nebo předpokládaného nulového morfému pro pozitiv – ty musí zajistit, aby významem výsledného predikátu (např. *(být) vyšší než...*, *(být) vysoký 4 metry*, *(být) velmi vysoký*, *(být) vysoký*) byla funkce ne již do stupňů, nýbrž do pravdivostních hodnot, jak se od logického predikátu očekává.

Např. sémantiku komparativu lze pak formalizovat takto: predikát *být A-(ěj)ší než...* přiřadí pravdivostní hodnotu 1 právě těm uspořádaným dvojicím objektů, pro něž platí, že adjektivum *A* přiřazuje na příslušné škále vyšší stupeň prvnímu než druhému objektu. (Predikát *být vyšší než* přiřadí hodnotu 1 třeba uspořádané dvojici Spejbl a Hurvínek, protože lexikální význam adjektiva *vysoký* přiřazuje prvnímu vyšší stupeň na škále výšky než druhému. *Spejbl je vyšší než Hurvínek* je tedy pravdivá věta.) To by nebylo možné, kdybychom modelovali stupňovatelná adjektiva jako prosté logické predikáty, funkce z individuí do pravdivostních hodnot, jak byla modelována před prosazením skalární sémantiky a jak si to snad můžeme dovolit u adjektiv nestupňovatelných. V případě pozitivu a skalárních modifikátorů je situace složitější o to, že je třeba vyrovnat se s fenoménem sémantické vágnosti (viz dále), i zde ovšem bude platit, že s pomocí stupňů jsme k modelování jejich sémantiky lépe vybaveni než bez nich.

Skalární sémantika nám navíc dává možnost formálně zachytit jistý donedávna přehlížený rozdíl mezi významovými typy stupňovatelných adjektiv: jde nejprve o dělení na adjektiva relativní³ (např. *dlouhý – krátký*, *vysoký – nízký*, *starý – mladý*) a absolutní; absolutní lze pak dále dělit na minimální (např. *špinavý*, *nemocný*, *vlhký*) a maximální (např. *čistý*, *zdravý*, *suchý*).⁴ (Teoretická motivace daných termínů bude vysvětlena dále.) Tyto typy adjektiv se rozlišují mj. na základě jejich (ne)spojitelnosti s určitými skalárními modifikátory (pro angličtinu např. *completely* vs. *slightly*). Přítomná studie ovšem míří právě k popisu skalárních modifikátorů – bude proto výhodné, jestliže budeme moci vykázat danou distinkci mezi adjektivy jako oprávněnou i nezávisle na spojitelnosti s modifikátory. Zřejmě to jde – z různých zmiňovaných testů uvádím tři, které považuji za nejpřesvědčivější:

1) V tvrzeních o formě „*x* není ani A_1 , ani A_2 “ jsou opozitní páry relativních adjektiv spíše přijatelné, opozitní páry absolutních spíše nikoli.

³ Neplést s kategorií relačních adjektiv, která vymezuje Karlík – Nekula – Rusínová (2003, s. 281).

⁴ Tyto distinkce byly vyzdvíženy do centra pozornosti těmito články: Kennedy – McNally (2005) a Rotstein – Winter (2004; zde termínům *maximální* – *minimální* odpovídají užívané termíny *total* – *partial*).

Teta není ani stará, ani mladá.

Tenhle stůlek není ani nízký, ani vysoký.

** To prádlo není ani suché, ani vlhké.*

** Tenhle stůl není ani čistý, ani špinavý.⁵*

2) Tvrzení, v nichž se vyskytují maximální/minimální/relativní adjektiva, vykazují rozdílná schémata toho, co z nich logicky vyplývá (tj. toho, co musí být pravdivé, kdykoli je pravdivé tvrzení původní): Z tvrzení o formě „x je A_{\min} -(ěj)ší než y“ vyplývá (=) tvrzení „x je A_{\min} “ a nevyplývá tvrzení „y je A_{\max} “; z tvrzení o formě „x je A_{\max} -(ěj)ší než y“ vyplývá tvrzení „y je A_{\min} “ a nikoli tvrzení „x je A_{\max} “; z tvrzení o formě „x je A_{rel} -(ěj)ší než y“ nevyplývá podobným způsobem nic.

Pavel je nemocnější než Petr. |= *Pavel je nemocný.*

 |≠ *Petr je zdravý.*

Tenhle stůl je špinavější než tamten. |= *Tenhle stůl je špinavý.*

 |≠ *Tamten stůl je čistý.*

Pavel je zdravější než Petr. |= *Petr je nemocný.*

 |≠ *Pavel je zdravý.*

Tenhle stůl je čistší než tamten. |= *Tamten stůl je špinavý.*

 |≠ *Tenhle stůl je čistý.*

Pavel je starší než Petr. |≠ *Pavel je starý*

 |≠ *Petr je mladý.*

Pavel je mladší než Petr. |≠ *Pavel je mladý.*

 |≠ *Petr je starý.*

Tahle tyč je delší než tamta. |≠ *Tahle tyč je dlouhá.*

 |≠ *Tamta tyč je krátká.*

Tahle tyč je kratší než tamta. |≠ *Tahle tyč je krátká.*

 |≠ *Tamta tyč je dlouhá.*

3) Tvrzení o formě „x i y jsou A_{\max} , ale x je (z nich) A_{\min} -(ěj)ší“ je sémanticky nepřijatelné; naproti tomu tvrzení o formě „x i y jsou A_{\min} , ale x je (z nich) A_{\max} -(ěj)ší“ a „x i y jsou $A_{1\text{rel}}$, ale x je (z nich) $A_{2\text{rel}}$ -(ěj)ší“ jsou přijatelná.

**Ten modrý i ten červený stůl jsou čisté, ale ten modrý je (z nich) špinavější.*

**Prádlo na balkóně i ve sklepě je suché, ale to ve sklepě je (z nich) vlhké.*

Ten modrý i ten červený stůl jsou špinavé, ale ten modrý je čistší.

Prádlo na balkóně i ve sklepě je vlhké, ale to ve sklepě je sušší.

Strýc i teta jsou (už) staří, ale teta je (z nich) starší

Strýc i teta jsou (už) staří, ale teta je (z nich) mladší.

Obě ty tyče jsou krátké, ale tahle je (z nich) kratší.

Obě ty tyče jsou krátké, ale tahle je (z nich) delší.

Ačkoli v jednotlivých případech nemusí být na hodnocení přijatelnosti⁶ úplná shoda (mimo kontext se mohou zdát podezřelé i věty označené zde za přijatelné; ve vhodném

⁵ Příkladové věty v celé této studii jsou vzaty nejčastěji z korpusu SYN2009PUB, v tom případě následuje za větou značka <k>, nebo vymyšlené, pak jsou bez označení. Případný jiný původ dokladu je uveden výslovně.

⁶ Vyplývající schéma z bodu 2 (p = q) je ekvivalentní tvrzení, že výrok p & non-q je sémanticky nepřijatelný.

kontextu mohou být přijatelné i věty zde zamítnuté), nejméně některá adjektiva vycházejí z celku testů jako jednoznační zástupci jednotlivých vymezených skupin. Pro češtinu jsem provedl malý orientační průzkum: 5 respondentů hodnotilo na škále 1–4 (zcela přijatelné – zcela nepřijatelné) sémantickou přijatelnost celkem 26 tvrzení konstruovaných podle těch schémat z výše uvedených testů, v nichž jsou podle předpokladu relativní adjektiva přijatelná a absolutní adjektiva nikoli.⁷ Všech 12 tvrzení obsahujících adjektiva *starý – mladý* nebo *vysoký – nízký* získalo průměrné hodnocení v rozmezí 1–1,8; z toho jedenáct v rozmezí 1–1,4. Oproti tomu všech 14 tvrzení obsahujících adjektiva *suchý – vlhký, čistý – špinavý, bezpečný – nebezpečný, jistý – nejistý* získalo hodnocení v rozmezí 2–3,2. Rozdíl relativních a absolutních adjektiv v češtině by jakožto samostatné téma samozřejmě vyžadoval mnohem důkladnější výzkum a tato sonda nemá než orientační platnost;⁸ považuji nicméně na základě tohoto výsledku za oprávněné přihlížet k dané distinkci v popisu skalárních modifikátorů v češtině.⁹

Jednou z předností skalární sémantiky adjektiv je to, že má prostředky k zachycení rozdílných pravdivostních podmínek právě těchto různých adjektivních typů. Vlivná studie Ch. Kennedyho a L. McNallyové (2005) pojednává tento rozdíl v termínech rozdílné struktury škál, na nichž relativní/maximální/minimální adjektiva operují, a rozdílného standardu srovnání.

Relativní adjektiva jsou podle nich ta, jejichž škála stupňů je shora i zdola otevřená, tj. žádný stupeň není určen jako minimální a žádný jako maximální.¹⁰ Jsou nazvána

⁷ Příklady hodnocených tvrzení:

- ad 1) *Myslím, že ta žena nebyla ani stará, ani mladá. Vysoký ten stůl není, ale nízký taky ne. Cesta do Ruska dnes není bezpečná, ale není ani nebezpečná. Čisté ty talíře sice nejsou, ale špinavé taky nejsou.*
 ad 2) *Teta je mladší než strejda, ale mladá není. Tamten stůl je nižší než tehle, ale ani tehle není vysoký. To prádlo na balkóně je vlhčí než to ve sklepě, ale neřekl bych, že je vlhké. Honzova účast je jistější než Václavova, ale ani Václavova není nejistá.*
 ad 3) *Srýc i teta jsou staří, ale teta je o něco mladší. Petrův i Jirkův souhlas je jistý, ale Jirkův je o něco nejistější.*

⁸ Sporné v průzkumu dopadla 2 tvrzení podle schématu „x i y jsou A_{\min} , ale x je (z nich) A_{\max} -ější“ (*Zelený stůl je špinavý a modrý taky, ale zelený je čistější.*), v celkovém počtu 26 nezahrnutá. V nich byly dvojice absolutních adjektiv oproti ostatním hodnoceným tvrzením předpokládány jako přijatelné, tvrzení ovšem získala poněkud horší hodnocení 2 a 2,2.

⁹ Pro angličtinu byl experimentem standardního rozsahu potvrzen rozdíl minimálních a maximálních adjektiv (Frazier – Clifton Jr. – Stolterfoht, 2008). Šlo zde o měření reakčních dob a o sledování očních pohybů v posuzování přijatelnosti tvrzení; proměnnou ovšem byla v tomto případě právě modifikace adjektiv různými skalárními modifikátory, čemuž se zde vzhledem k záměru článku chceme vyhnout. Pro češtinu se distinkci maximálních a minimálních adjektiv snaží empiricky podepřít Dočekal a Kučerová (2011), jejich studii však považuji za případ zřejmého přizpůsobení „empirických dat“ prezentované sémantické teorii. Autoři vycházejí z předpokladu, že podoby s reduplikovaným morfémem *-li-* jsou gramatické u maximálních adjektiv (*čistouililinký, zavřeňouililinký, zdravouililinký, rovňouililinký...*), negramatické u minimálních (**špinavouililinký, *otevřeňouililinký, *nemocňouililinký, *zahmutouililinký...*). Vzhledem k tomu, že v Českém národním korpusu, na který se odvolávají, se vyskytuje tato reduplikovaná podoba pouze u *j e d i n ě h o*, a to relativního adjektiva *malý*, vyvolává takto kategorické hodnocení gramatičnosti příkladů značné pochybnosti.

¹⁰ Kennedy (2007, s. 33) poznamenává, že lingvisticky relevantní může být také rozlišení otevřených konců škál na neomezené a (limitně) omezené. O druhý případ by šlo např. u adjektiv *malý, levný*: i když žádný stupeň na příslušné škále není určen jako maximální, na rozdíl od opozit *velký, drahý* tu existuje bod, jež při stupňování nelze dosáhnout. Domnívám se, že pro chování skalárních modifikátorů v češtině je i tato distinkce relevantní; viz dále.

relativními proto, že jejich standard srovnání, tj. stupeň oddělující individua, jimž toto adjektivum v pozitivu přiřadí pravdivostní hodnotu 1, od individuí ostatních, je určován až ve vztahu ke kontextu jejich užití, konkrétněji v závislosti na *comparison class*, třídě srovnávaných objektů, která je v různých případech různá. Relativní adjektivum v pozitivu (bez další *degree morphology*) platí o objektu, jehož stupeň vlastnosti na příslušné škále je významně vyšší než průměrný stupeň této vlastnosti u objektů, s nimiž implicitně srovnáváme (Kennedy, 2007). Proto nejsou označení *drahá žvýkačka* nebo *levný kabriolet* nesmyslná; proto může být slon Jumbo bezrozporně prohlášen za malého i za velkého, pokud např. v prvním případě jsou srovnávací třídou všichni sloni (*Jumbo je malý, ostatní sloni mu ubližují*) a v druhém všechna zvířata v ZOO (*Jumbo je velký, musí dostat větší výběh*). (Srovnávací třídu lze v tvrzení výslovně určit: *Na to, že je basketbalista, je malý. – Na centrum Prahy je tahle restaurace levná.*)

Podmínku *významného* překročení není již dále jak specifikovat. Je jí vyjádřena neredukovatelná sémantická vágnost relativních adjektiv – skutečnost, že i v konkrétním kontextu s určenou srovnávací třídou nedokážeme o některých individuích rozhodnout, jakou pravdivostní hodnotu by jim mělo dané relativní adjektivum v pozitivu přiřadit. Pro relativní adjektiva je charakteristické neurčité pásmo nad stupněm v dané srovnávací třídě průměrným, jehož objektům nelze příslušné adjektivum jednoznačně „přiřádit“ ani „upřít“; např. pro některé objekty *x* s velikostí v rámci srovnávací třídy jen lehce nadprůměrnou není jednoznačně pravdivé ani tvrzení *x je velký*, ani tvrzení *x není velký*. Odtud skutečnost, že relativní adjektiva podléhají tzv. paradoxu hromady, *sorites*.¹¹ Opozitní relativní adjektiva jsou tudíž v kontrárním vztahu – objekt může mít i takový stupeň vlastnosti, jemuž neodpovídá ani jedno z opozit (tj. ani jedním z nich není objekt pravdivě popsán). To vysvětluje předpokládanou přijatelnost relativních adjektiv v testu 1.

Všechny tyto charakteristiky podle článku Kennedyho a McNallyové (2005) relativní adjektiva odlišují od adjektiv absolutních. Ta operují na škále zdola, shora nebo shora i zdola uzavřené, tj. na této škále je dán minimální, maximální nebo minimální i maximální stupeň. Název těchto adjektiv odráží skutečnost, že jejich srovnávací standard je (ideálně) nezávislý na kontextu, nevypočítává se na základě srovnávací třídy, nýbrž je jím právě minimální nebo maximální stupeň na příslušné škále. Adjektiva *jistý, zdravý, čistý* v pozitivu platí pouze o objektech majících maximální stupeň na příslušné škále vlastnosti, opozita *nejistý, nemocný, špinavý* platí o všech objektech, jejichž stupeň na opačně orientované škále je vyšší než minimální (maximální stupeň na škále vlastnosti, existuje-li, je totožný s minimálním stupněm na škále opačné,

¹¹ Fenomémem sémantické vágnosti, včetně ji využívajícího paradoxu hromady, se podrobněji zabývám ve své bakalářské práci (Ocelák, 2010). Ve spojení se skalární sémantikou adjektiv jej pojednává zvláště Kennedy (2007). Kennedy mluví o významném překročení (vágní termín) průměru (přesný termín). Vzhledem k tomu, že sémantická vágnost exaktnímu určení pravdivostních podmínek i při znalosti srovnávací třídy stejně vposledku brání, považuji za zbytečné užívat tu exaktního termínu průměr – proč by mělo jít z různých možných středních hodnot právě o aritmetický průměr? Navrhuji mluvit spíše o (prostém) překročení pásma „neutrálních hodnot“, vymezených snad kognitivně jako stupňů vlastnosti, které na sebe nestrhávají pozornost apod.

a naopak). Otázku, zda je stůl *čistý* nebo člověk *zdravý*, by tedy mělo být možno rozhodnout bez ohledu na to, jaký stupeň dané vlastnosti mají jiné s nimi srovnatelné objekty.¹² Předpokládá se dále, že absolutních adjektiv se netýká fenomén sémantické vágnosti – ve svém definičním oboru nenechávají nerozhodnuté případy, netýká se jich tedy paradox hromady. Kromě toho jsou opozitní páry maximálního a minimálního adjektiva komplementární, neprojdou proto uvedeným testem 1.¹³

Aby bylo jasnější, jak může tento ideální model být relevantní, je třeba několik doplnění. Především: tak či onak strukturovaná škála se týká spíše užití adjektiva v určité interpretaci než tohoto adjektiva obecně. To skalární sémantické více či méně explicitně přiznávají (např. Kennedy – McNally, 2005, s. 356), považují ovšem za vhodné naslouchat v této věci i hlasu z konkurenčního, kognitivnělingvistického tábora, studii C. Paradisové (2008). Její východiska jsou značně odlišná, inspirativní je ale pohled na různé typy škál jakožto konfigurační struktury vtiskované pojmovému obsahu. Přitom je podstatné, že týž obsah lze strukturovat různými skalárními konfiguracemi. To odpovídá skutečnosti, že v reálném užití adjektiv (a Paradisová zdůrazňuje, že nejen adjektiv) lze pozorovat posuny (*shifts*) od obvyklého chování k chování méně obvyklému, vysvětlitelnému přijetím odlišné skalární struktury: primárně nestupňovatelná adjektiva se v jistém kontextu mohou stupňovat či skalárně modifikovat (*Pavlova dramatická tvorba je současnější než Petrova. – Jejich chování bylo velice české.*); primárně absolutní adjektiva mají i relativní užití, vzhledem ke srovnávací třídě (*Italové jsou zdravý národ, Španělé marodí mnohem častěji. – Na hospodu čtvrté cenové skupiny je tenhle stůl čistý.*) apod.¹⁴ Takovouto skalární „rekonfigurací“ lze vysvětlit různé odchylky od užívání predikovaného skalárněsémantickými formulami. Na druhou stranu se zdá, že Paradisová poněkud podceňuje fakt, že u mnoha adjektiv (mj. příkladových relativních i absolutních adjektiv užívaných v této studii) je „primární“ skalární konfigurace nesporná a mění se pouze ve zlomku celkového počtu užití, zatímco jejich zbytek by mohl být „základní“ skalárněsémantickou formulí elegantně postížen.

Dále je nutno upřesnit tezi o tom, že maximální adjektiva v pozitivu platí pouze o individuích s maximálním stupněm příslušné vlastnosti. Nejde samozřejmě o to, že by stůl se dvěma drobkami nebo podlaha s malou šmouhou nemohly být nazvány čistými. Z řešení navrhovaných v literatuře (Kennedy – McNally, 2005, s. 356–357; Kennedy, 2007, s. 23–25) preferuji následující: neurčitost toho, jak moc se objekt smí odchýlit od maximálního stupně vlastnosti, aby o něm ještě platilo příslušné maximální adjektivum

¹² Sassoon – Toledo (2011) navrhuje pojetí jiné: zatímco srovnávací třídu při hodnocení platnosti relativního adjektiva o objektu tvoří jiné srovnatelné aktuální objekty, u absolutních adjektiv je podle nich tvořena možnými stavy téhož objektu a pravdivostní hodnota tvrzení se vypočítává jen vzhledem k nim, bez ohledu na vlastnosti ostatních aktuálních objektů.

¹³ Jako příklad dvojice opozitních adjektiv, z nichž obě jsou maximální, se uvádí především adjektiva *plný–prázdný*. Pro účely této studie není třeba se jimi zvlášť zabývat, samo o sobě se každé z nich chová srovnatelně s jinými maximálními adjektivy.

¹⁴ Odlišná skalární struktura bývá mj. často přijata při metaforickém posunu (*Jeho lehce suchý humor mi vyhovuje*. Oproti tomu: **Na věšáku viselo lehce suché prádlo.*)

(tedy kolik drobků smí být na stole, aby byl ještě *čistý*), na rozdíl od sémantické vágnosti relativních adjektiv odsunout do oblasti pragmatiky, coby pragmaticky *neprecizní* užívání sémanticky přesného, nevágního termínu. Kennedy (2007, s. 24) to srovnává s číselným udáváním míry: podle toho, jak důležitá je v dané situaci přesnost údaje, můžeme užít tvrzení *tato tyč má 10 metrů* o tyči o několik milimetrů, centimetrů nebo i decimetrů delší či kratší, aniž by nás někdo po jejím přeměření chtěl obvinít ze lži; termín *10 metrů* ovšem rozhodně není sémanticky vágní a přísně, sémanticky vzato je naše tvrzení nepravdivé.¹⁵ Podobně podle tohoto pojetí adjektiva *čistý, zdravý, bezpečný* v pozitivu sémanticky platí pouze o objektech s maximálním stupněm vlastnosti, nicméně pragmaticky se užívají o objektech, které se od maximálního stupně významně neodchylují.¹⁶ (Co je významná odchylka, závisí vždy na kontextu – skalárněsémantické *locus communis* říká, že čistá podlaha smí být mnohem špinavější než čistý skalpel.) Takto vedená hranice mezi sémantikou a pragmatikou je do určité míry umělá, domnívám se ale, že má oporu v povědomí mluvčích: mluvčí jsou schopni si uvědomit, že jejich pragmaticky neprecizní užití maximálního adjektiva může být v jisté situaci chápáno jako nepravdivé, a pak svá tvrzení opravují.¹⁷

Tento poněkud obšírný exkurz do sémantiky stupňovatelných adjektiv byl nezbytný k náležitému vymezení pojmů, s nimiž budeme dále zacházet; zvláště pojmů *otevřená a uzavřená kontinuální škála, srovnávací standard, srovnávací třída, vágnost, pragmatická nepreciznost a minimální, maximální a relativní adjektivum*. Budou využity při sémantickém popisu jedné ze dvou hlavních skupin skalárních modifikátorů – modifikátorů pracujících se škálami dosud pojednávaného typu, jež budu dále nazývat škálami kontinuálními. Nejde přitom pouze o modifikaci adjektiv. Přestože zde tyto – *kontinuálněskalární* – modifikátory budu pojednávat primárně z hlediska jejich sémantické součinnosti s modifikovanými adjektivy, předpokládám, že pomocí podobně strukturovaných škál lze modelovat i sémantiku výrazů některých jiných slovnědruhových a syntaktických kategorií,¹⁸ jimiž se skalární sémantika zatím nezabývala tak podrobně jako adjektivy – některých adverbii, predikativ, neurčitých číslovek, predikativně užitých substantiv a sloves.¹⁹ Chápe-li naše sémantická intuice modifikátor ve spojení s výrazy všech těchto typů jako tentýž, bylo by žádoucí, abychom dokázali jeho sémantiku formálně modelovat ve všech případech jednotně. (Srov. podle pořadí zmíněných kategorií příklady *celkem snadný, celkem zešíroka, celkem nasnadě, celkem*

¹⁵ Přísně vzato je nepravdivé o *jakékoli* reálné tyči.

¹⁶ Jsou-li přijatelná tvrzení o formě „x i y jsou A_{\max} , ale x je (z nich) A_{\max} -ější“, lze to pak vysvětlit právě pragmatickou neprecizností – y se nemusí významně odchylovat od maximálního stupně čistoty, ale je-li x čistější, nemůže y přísně vzato být čisté.

¹⁷ „Nějaké nemoci? – Ne, jsem zdravý. – Opravdu? – No, mívám vyšší tlak, ale jinak mi nic není.“ – „Je jisté, že Petr dorazí? – Ano. – Skutečně jisté? Můžu se na to spolehnout? – No, ledaže by mu onemocnělo dítě.“

¹⁸ V případě spojitelnosti modifikátorů se stupňovatelnými adjektivy nehrají, zdá se, rozdíly v syntaktické funkci adjektiva významnou roli; v některých jiných případech však syntaktické charakteristiky pominout nelze.

¹⁹ Právě na skalárnost v oblasti sloves a slovesných konstrukcí, z uvedených zřejmě nejkomplikovanější, se aktuálně zaměřuje největší pozornost skalární sémantiky. Není zde ještě publikováno mnoho definitivního.

málo, celkem zábava, celkem uznávat; popř. velmi vysoký, velmi opatrně, velmi chladno, velmi mnoho, –, velmi zarmoutit.) Že je to ovšem možné, zůstane pouhou hypotézou, dokud nebude sémantika těchto ostatních kategorií formálně zpracována způsobem kompatibilním s existujícím zpracováním stupňovatelných adjektiv. V části 3 této studie podám poloformální popis sémantiky kontinuálněskalárních modifikátorů ve spojení se stupňovatelnými adjektivy, s návrhem vztahovat tento popis (vzhledem k hypotéze o jejich jednotném významu) neformálně i na skalární modifikaci výrazů ostatních.

2.2. Diskrétní škála

Druhou základní skupinou vedle modifikátorů kontinuálněskalárních (např. *zcela, velmi, dost, celkem, poněkud, příliš...*) jsou modifikátory jako *maximálně, přinejmenším, alespoň, zhruba, přibližně, s těžší, sotva* apod. Od prvních se tyto modifikátory liší typem škály, na níž operují – jejich škály budu označovat jako diskrétní.

Stupňovatelným adjektivům a dalším výrazům modifikovatelným kontinuálněskalárními modifikátory je škála stupňů takřka již inherentní – autosémantický kontinuálněskalární výraz má schopnost označit mnoho různých stupňů z příslušné škály, v určitém kontinuálním intervalu (např. adjektivum *vysoký* platí o objektu s jakýmkoli stupněm výšky, který je v dané srovnávací třídě dostatečně nadprůměrný). (Neplatí to pouze o adjektivech maximálních, schopných označit právě jen krajní stupeň škály, např. *čistý, zdravý*.) Funkcí kontinuálněskalárního modifikátoru pak je tento interval pozměnit, zúžit apod. (Např. fráze *velmi vysoký* platí jen o části těch objektů, o nichž platí adjektivum *vysoký*.)

V případě diskrétních škál jsou oproti tomu na škále seřazeny stupně, z nichž každý má v přirozeném jazyce své vlastní vyjádření. Modifikátory operující na diskrétních škálách modifikují právě takováto označení konkrétních, diskrétních stupňů; výsledná fráze pak (stejně jako v předchozím případě) udává určitý širší interval stupňů, z nichž kterýkoli může platit.²⁰

Typickou diskrétně skalárně strukturovanou oblastí jazyka jsou číslovky – každá určitá číslovka udává právě jeden stupeň na škále, obvykle škále počtu. Modifikací pak získáme fráze jako *přibližně šedesát, alespoň patnáct, sotva deset*, které označují platný stupeň jakožto jeden z širšího udávaného intervalu. (Tj. fráze *přibližně 60* může označovat jakýkoli počet z vágního intervalu okolo počtu 60.) Podstatné však je, že nejde zdaleka jen o číslovky (třeba i ve velmi širokém smyslu: *s těžší třetinový, minimálně zpětinásobit, přibližně třímetrovy* apod.). Diskrétní škála, na níž modifikátory tohoto typu operují, může být dána i zcela kontextově. Např. u výpovědi *Účast je*

²⁰ Označení dvou hlavních typů škál, škály kontinuální a diskrétní, přebírám z práce Haagové (1997), jejíž pojetí se jinak od zde prezentovaného v mnohém liší. Autorka zejména chápe skalárnost jako obecnou charakteristiku kategorie adjektiv a připisuje nestupňovatelným adjektivům jako *total* či *dead* diskrétní (a to pouze dvoustupňovou) škálu ve stejném smyslu jako stupňovatelným adjektivům škálu kontinuální (ještě bez pojmových nástrojů pozdější skalární sémantiky). Pomíjí tak ten zásadní rozdíl, že nestupňovatelná adjektiva sama mohou vyjádřit právě jen jeden stupeň škály (je-li u nich vůbec nějaká škála dána), nikoli jeden z širšího intervalu.

limitována maximálně zeleným pásem <k> jde o škálu barev vyjadřujících pokročilost závodníka: jakmile je taková škála kontextem dána, lze její stupně modifikovat týmiž modifikátory jako stupně škály číselné (*zhruba zelený pás, sotva žlutý pás jako zhruba 15, sotva 10*). V případě hypotetické výpovědi *Kvůli tomu průšvihů můžeme čekat minimálně inspekci z kraje* je myslitelných více různých škál možných situací seřazených podle závažnosti (např. ... *inspekce z okresu – inspekce z kraje – inspekce z ministerstva ...* nebo ... *pokárání od ředitele – inspekce z kraje – zrušení dotací z EU ...*), ať už by však byla aktuální kterákoli, je funkce modifikátoru *minimálně* tatáž jako při modifikaci číslovky (*minimálně 15*) – platný stav je označen jako jeden z intervalu stupňů na diskretní škále nikoli nižších, než je stupeň modifikovaný. Diskretní stupně škály lze mj. učinit i z hodnot označovaných stupňovatelnými adjektivy: užíváme-li např. škálu *ledová – studená – vlažná – teplá – horká – vařící*, získají vzhledem k ní smysl tvrzení jako *Ta voda je stěží vlažná* či *Ta voda je maximálně teplá, ale rozhodně ne horká, natož vařící*.²¹

Číslovkovým výrazům samým se ve formální sémantice dostává hojně pozornosti mimo skalárněsémantický kontext.²² Pohled prizmatem diskretní škály, který navrhuji, se ovšem snaží modifikaci číslovek provázat s užitím týchž modifikátorů v jiných skalárně strukturovaných oblastech, ilustrovaných předchozími příklady.

2.3. Skalární modifikátory v diachronním pohledu

Kontinuálněskalární ani diskretněskalární modifikátory nejsou uzavřenu a v čase neproměnnou třídou. Výrazy se jimi v průběhu vývoje jazyka stávají nebo jimi přestávají být, tato třída podobně jako jiné podléhá gramatikalizaci – výrazně jednosměrnému procesu spočívajícímu v tom, že plnovýznamovější jednotky získávají gramatičtější funkce; tento proces směřuje k upozadění až ztrátě původního lexikálního významu, k růstu frekvence jednotky a s ním související případné redukci fonetické formy či její vyšší vázanosti v morfematičtém sledu.²³ To je v hrubých obrysech pojetí gramatikalizace autorů P. J. Hoppera a E. C. Traugottové (2003), které myslím lze i v detailech na skalární modifikátory dobře aplikovat. Funkci udávat stupně na sémantických škálách považuji za funkci gramatickou, která nejméně u hlavních současných skalárních modifikátorů zcela či na okraj vytlačila původní funkci plnovýznamovějšího adverbia. Geneze skalárního modifikátoru podle řečeného obecného pojetí gramatikalizace a na příkladu výrazů, které lze v češtině považovat za ustavující se jednotky tohoto typu, je takováto:

Původní více či méně plnovýznamová jednotka (*mimořádně, lehce, pomalu* jakožto adverbia s původním lexikálním obsahem neobvyklosti, lehkosti, pomalosti) je napřed

²¹ Takto bohatá řada běžných adjektiv seřazených na škále jediné vlastnosti je ovšem v lexikonu dosti výjimečná.

²² Gärdenfors (1987).

²³ Srov. emblematický příklad anglického futura *going to* z plnovýznamového slovesa „jít“, vyvíjejícího se dále do jednoznačnějšího futurálního morfému *gonna*.

jen v určitých kontextech některými uživateli přehodnocena na pouhý indikátor stupně na sémantické škále. Jde o kontexty, v nichž je sémanticky přijatelná zároveň původní i nová interpretace, a hlavní motivací tohoto přehodnocení (*reanalysis*) je podle Hoppera a Traugottové metonymická inference (oproti dřívě zdůrazňované metafoře). Např. u tvrzení *Dnes je mimořádně unavená* lze od původní plnovýznamové interpretace výrazu *mimořádně* (= *neobvykle*) k nové, skalárněmodifikační (= *velmi*) dospět inferencí na základě vnitřní souvislosti – je-li někdo unaven *neobvyklým* způsobem či měrou, dosahuje jeho únava téměř jistě *vysokého* stupně. Jsou přijatelné *oba* výklady a někteří mluvčí nyní interpretují výraz *mimořádně* druhým způsobem, ve smyslu *velmi* a bez implikace o obvyklosti či neobvyklosti. Bezpečně můžeme nastalé přehodnocení zaznamenat, jakmile se jednotka objeví v kontextu, v němž je původní interpretace sémanticky vyloučena: srov. doklad *Jen velmi málo živočichů žije zcela soliterně a interakce členů páru, rodičů a mláďat, členů hejna či kolonie mezi sebou atd. jsou mimořádně běžné* <internet>. Analogicky je tomu u přehodnocení plnovýznamového adverbia *lehce* na modifikátor označující nižší stupně na škále (ve smyslu *trochu*) a plnovýznamového adverbia *pomalů* na modifikátor označující stupně blízké určité hranici (ve smyslu *skoro*):

- ambivalentní kontext: *Bifteky okořeníme umletým pepřem a lehce potřeme olejem.* <k>
jednoznačný kontext: *I proto je třeba kandidáty donutit, aby pracovali intenzivněji, a lehce je popohnat.* <k>
ambivalentní kontext: *Příprava už bude pomalu vrcholit a začne nabývat konkrétních podob před utkáním s pražskou Spartou na Letné.* <k>
jednoznačný kontext: *Pomalů každý si chtěl pořídit televizor s vestavěným DVD za sedmáct stovek.* <k>

Skalárněmodifikační význam se může postupně prosadit nad původním, může s ním ale také po dlouhou dobu nerušeně koexistovat nebo se vůbec nerozšířit. Gramatikalizační schémata zachycují pouze tendence, nikoli zákony, a proces gramatikalizace se může v kterémkoli stadiu zastavit. Neúspěšné, efemérní náběhy ke gramatikalizaci jsou daleko častější než dokonané změny, jakkoli z podstaty unikají deskriptivní pozornosti; u velkého množství jednotek můžeme konstatovat nikoli jednoznačnou příslušnost k třídě skalárních modifikátorů, ale pouze potenciál k tomuto vývoji a ojedinělé o něm svědčící doklady.²⁴ Popis skalárních modifikátorů, který bude následovat, proto nemůže zdaleka postihnout všechny jednotky do této třídy potenciálně zařaditelné, nýbrž se zaměří na ty, u nichž je skalárněmodifikační funkce významná a relativně četně doložitelná.

Výrazy samozřejmě během vývoje jazyka do kategorie skalárních modifikátorů nejen vstupují, ale také ji opouští. Příkladem mohou být někdejší centrální a bezpříznakové skalární modifikátory *notně, náramně, hrubě*.

²⁴ Zvláště rychlé jsou nástupy jednotek do skalárněmodifikační funkce a ústupy z ní v případě modifikátorů označujících vysoké stupně na škále; udávání těchto stupňů bývá spojeno s emfaticností a potřeba vyšší expresivity motivuje časté nahrazování automatizovaných prostředků novými, výraznějšími. Odtud např. široký rejstřík nových modifikátorů víceméně ekvivalentních s modifikátorem *velmi*: *vysoce, nesmírně, extrémně, značně, výrazně, mimořádně...*

3. Sémantika skalárních modifikátorů v češtině

Na tomto teoretickém základě můžeme nyní konečně přistoupit ke konkrétnímu sémantickému popisu a klasifikaci skalárních modifikátorů v češtině. Taková práce se stěží může obejít bez opory v sémantické intuici či introspekci a i zde bude samozřejmě jejich role podstatná. Kladem této studie by však mělo být užití významného empirického korektivu těchto neempirických metod. Je jím provedený korpusový výzkum spojitelnosti jednotlivých skalárních modifikátorů s výrazy různých sémantických typů. Empiricky vykázaná rozdílná spojitelnost je vedle prostého sémantického povědomí dalším, bezpečnějším důvodem řazení skalárních modifikátorů do různých funkčních kategorií. Zdánlivě nadměrná pozornost, jež byla výše věnována klasifikaci stupňovatelných adjektiv a určení typických zástupců jejich tříd, tu dojde ospravedlnění: existence či neexistence spojení jednotlivých modifikátorů s těmito typickými adjektivy (ale nejen s nimi) v korpusu bude indikátorem, jež při klasifikaci modifikátorů využijeme.

Každá vyčleněná třída modifikátorů bude v úvodu charakterizována údajem o tom, s výrazy jakého sémantického typu se její členy systematicky spojují. Není-li zde sémantický typ zahrnutý do výzkumu uveden, modifikátory dané třídy se s jeho typickými zástupci nespojují vůbec nebo jen sporadicky (a to obvykle tak, že lze dané užití chápat jako přehodnocení příslušného výrazu ke konfiguraci některého ze sémantických typů uvedených mezi spojitelnými.) Aby bylo doloženo, že tendence různých modifikátorů spojovat se s autosémantickými výrazy jen určitých typů je silná, ale zároveň nikoli absolutní, bude u centrálních modifikátorů většina tříd zjednodušeně uvedeno, jak často se v korpusu SYN2009PUB spojují s některými konkrétními výrazy různých typů (v libovolném tvaru); využity budou tyto značky: A – více než 10 relevantních výskytů daného spojení v korpusu; A* – 1 až 10 výskytů; N – dané spojení se v korpusu relevantně nevyskytuje.²⁵ Např. z údaje ve tvaru

téměř (starý A*, mladý A*, vysoký N, nízký N, bezpečný A*, nebezpečný A*, čistý A*, špinavý A*, suchý A, vlhký N, jistý A, nejistý N)

plyne tedy také orientační informace o tom, jak četné jsou protipříklady proti podané generalizaci o celé kategorii (v tomto případě, že její modifikátory se spojují s maximálními absolutními adjektivy a nespojují s minimálními absolutními adjektivy

²⁵ Za relevantní nebyly považovány:

- výskyty, kde evidentně nejde o výraz ve skalárněmodifikační funkci (*Plzeňský mezinárodní festival Divadlo (...) je pro Krušelnického takřka stará vesta. <k> – takřka je tu užití ve významu takřkajíc, nikoli ve významu téměř*);
- výskyty, kde modifikátor nemodifikuje primárně následující adjektivum, jako v dokladech *A osm hráčů, to je skoro další tým. <k> – Je to trochu finanční černá magie. <k>* (přívlastkem zde není *skoro další a trochu finanční*; tato spojení nelze přesunout do predikátu: **Ten tým je skoro další; *Ta černá magie je trochu finanční*);
- zdánlivé výskyty obvyklého modifikátoru v dosahu negace: pravdivostní podmínky často v těchto případech neplynou kompozicionálně z významu modifikátoru a významu negace a je třeba tu uvažovat o jiném řešení; např. *Není příliš vysoký. × Není pravda, že je příliš vysoký.* – první tvrzení lze parafrázovat větou *Je nepřilíš vysoký* a není možno je v tomto významu, na rozdíl od druhého, doplnit třeba tvrzením *Ale kus chlapa to je* (viz dále výklad o kategorii komplexních deintenzifikačních modifikátorů). Do údajů dále nejsou zahrnuty případné výskyty spojení s velkým písmenem na začátku.

a s relativními adjektivy). Těmito protipříklady jsou korpusové výskyty spojení *téměř starý*, *téměř mladý*, *téměř nebezpečný*, *téměř špinavý*, oproti výskytům pokrývaným uvedenou generalizací sporadické; čtenář je může snadno dohledat a posoudit jejich závažnost.²⁶

Ve výčtu modifikátorů spadajících do jednotlivých kategorií postupují od zástupců centrálních k okrajovějším, málo frekventovaným, teprve se ve skalárněmodifikační funkci ustavujícím apod. Plnou spojitelnost podle podané generalizace předpokládám u centrálních členů, u méně ustálených může být různým způsobem omezena.²⁷ Vzhledem ke své nižší frekvenci se také tyto okrajové členy častěji nevyskytnou ve spojeních považovaných generalizací za přípustná, počet značek N tedy s postupem výčtu členů kategorie obvykle poroste.

3.1. Kontinuálněskalární modifikátory

U kontinuálněskalárních modifikátorů byla ověřována spojitelnost s následujícími výrazy (v libovolném tvaru pozitivu), reprezentujícími různé typy autosémantik:

- relativní adjektiva: *starý*, *mladý*, *vysoký*, *nízký* (z nich *starý* a *vysoký* mají škálu shora otevřenou a neomezenou, *mladý* a *nízký* škálu shora otevřenou a limitně omezenou; viz pozn. 10, dále je budu označovat jako *limitní* a *nelimitní* relativní adjektiva);
- maximální absolutní adjektiva: *čistý*, *bezpečný*, *suchý*, *jistý*;
- minimální absolutní adjektiva: *špinavý*, *nebezpečný*, *vlhký*, *nejistý*;
- adjektivně-quantifikační výrazy udávající krajní bod na škále: *poslední*, *každý* (v tomto případě jde o škálu pořadí a podílu z celku);
- predikativně užitá skalární substantiva:²⁸ *problém*.²⁹

²⁶ Tedy především posoudit, zda je možno protipříklady odbýt jako případy netypického užití adjektiv, jež byla volena tak, aby byla co nejjasnějšími zástupci jednotlivých adjektivních typů. Při nesrovnalosti zůstává v principu vždy dvojitá možnost: buďto je nedostatečně popsán sám modifikátor, nebo dané adjektivní užití nespadá do kategorie, jež mu byla přisouzena.

²⁷ Např. modifikátor *vysoce* gramatikalizující se ve významu *velmi* je zatím použitelný pouze u abstraktnějších vlastností: *vysoce bezpečný* A, *vysoce nebezpečný* A, *vysoce starý* N, *vysoce mladý* N. Zřejmá relativní adjektiva oproti tomu vesměs vyjadřují vlastnosti konkrétnější. Absenci výskytu modifikátoru *vysoce* s relativními adjektivy zde přičítám této gramatikalizační nahodilosti; recenzent článku ji naopak chápe jako plnohodnotné kritérium klasifikace a vyvozuje z ní nárok tohoto modifikátoru na vlastní klasifikační kategorii.

²⁸ Tj. ta substantiva S, jež by bylo stejně jako stupňovatelná adjektiva žádoucí modelovat jako funkce z individuí ne přímo do pravdivostních hodnot, nýbrž do stupňů, protože individuum x může být S do různé míry, podle níž lze individua seřadit na škále a srovnávat. Jde často o substantiva pojmenovávající nositele vlastnosti – *pitomec*, *tlustoch*, *sobec*, *flegmatik*... Zatímco tvrzení **Tohleto je celkem stůl*, **Petr je poměrně ředitel*, **Kolibrík je docela pták* nedávají smysl (nebo jen v diskurzu teorie prototypů), skalární substantiva jsou s některými skalárními modifikátory běžně slučitelná: *Je to celkem pitomec*, *Je to poměrně problém*, *Pavla je docela kočka*. Příkladové substantivum *problém* bylo zvoleno pro svůj poměrně častý výskyt tohoto typu.

²⁹ Pro kontrolu byla ověřována také slučitelnost se třemi primárně nestupňovatelnými adjektivy, u nichž byl předpokládán vysoký potenciál ke skalárnímu přehodnocení, a se třemi nestupňovatelnými adjektivy, u nichž náchylnost k přehodnocení nebyla očekávána. Předpoklad se potvrdil: zatímco adjektiva *český*, *lidský*, *současný* ochotně přijímají konfiguraci jak shora otevřené, tak shora uzavřené škály, stupňují se a spojují s různými kontinuálněskalárními modifikátory (*zcela lidský*, *úplně český*, *naprosto současný*; *hodně lidský*,

Pro lepší představu o tom, jaký význam mají jednotlivé údaje o výskytu spojení modifikátoru s adjektivem, orientačně uvádím absolutní počet výskytů každého adjektiva v korpusu SYN 2009PUB: *starý* cca 250 tis., *mladý* cca 280 tis., *vysoký* cca 250 tis., *nízký* cca 33 tis., *bezpečný* cca 22 tis., *nebezpečný* cca 80 tis., *čistý* cca 70 tis., *špinavý* cca 10 tis., *suchý* cca 30 tis., *vlhký* cca 6 tis., *jistý* cca 90 tis., *nejistý* cca 10 tis.

3.1.1. Kontinuálněskalární modifikátory maximalizační³⁰

Spojitelnost: maximální absolutní adjektiva, limitní relativní adjektiva,³¹ adjektivně-kvantifikační výrazy udávající krajní bod na škále.

zcela (starý A*, mladý A, vysoký N, nízký A*, bezpečný A, nebezpečný N, čistý A, špinavý N, suchý A, vlhký A*, jistý A, nejistý A, každý A*, poslední A, problém N)

úplně (starý A*, mladý A, vysoký A*, nízký A*, bezpečný A, nebezpečný N, čistý A, špinavý A*, suchý A, vlhký A*, jistý A, nejistý A*, každý A, poslední A, problém N)

naprosto (starý N, mladý A*, vysoký A*, nízký A*, bezpečný A, nebezpečný A*, čistý A, špinavý N, suchý A, vlhký A*, jistý A, nejistý A*, každý A, poslední A*, problém N)

*docela*₁ – polysémií skalární modifikátor, srov. výklad u *docela*₂ v odd. 3.1.4

totálně, absolutně, dokonale, plně

Sémantika: Význam maximalizačních modifikátorů, stejně jako kontinuálněskalárních modifikátorů ostatních kategorií, lze formálně modelovat jako funkci f , která funkci f_A odpovídající lexikálnímu významu skalárního adjektiva přiřadí funkci f_P odpovídající logickému predikátu vzniklému spojením modifikátoru a skalárního adjektiva v pozitivu. Funkce f_A , jak bylo řečeno v teoretické části, přiřazuje individuímu stupeň na škále určité vlastnosti. Funkce f_P pak přiřazuje individuímu pravdivostní hodnoty. Např. funkci f_{zcela} je pak možno charakterizovat takto: tato funkce přiřadí každé funkci f_A tu funkci, která přiřadí individuu x pravdivostní hodnotu 1 právě a jen tehdy, když funkce f_A témuž individuu přiřazuje maximální stupeň na škále. Jinak řečeno, logický predikát *zcela A* (např. *zcela plný*) o individuu platí právě tehdy, když má toto individuum vlastnost A na maximálním stupni; má-li ji na jakémkoli nižším stupni, logický predikát *zcela A* o něm neplatí. Srovnávací standard pro modifikátor *zcela* – tj. stupeň oddělující individua, jimž výsledný logický predikát (*zcela A*) připíše pravdivostní hodnotu 1, od individuí ostatních – je tedy dán přesně, je jím sám maximální stupeň na škále. Nenastává případ, že by pro některá individua nebylo ani přes znalost

velmi český, velice současný; téměř lidský, takřka současný...), u adjektiv *další, finanční, bývalý* se tak děje zcela minimálně. (*Jeho násilné chování vůči napadeným ženám nemělo sexuální podtext, šlo o zcela finanční motiv. <k> – (...), která souhrou zcela dalších okolností nakonec i přispěla k stržení komunistické moci. <k> – Proč by vlastně firma měla skoro bývalým pracovníkům pomáhat? <k>*)

³⁰ Termíny pro některé kategorie kontinuálněskalárních modifikátorů odvozuji z terminologie užívané v článku Paradisové (2008).

³¹ Jediným nalezeným důvodem k dalšímu členění sémanticky relativních adjektiv na limitní a nelimitní je právě empiricky výrazně vyšší spojitelnost maximalizačních kontinuálněskalárních modifikátorů s relativními adjektivy limitními.

jejich stupně vlastnosti zřejmé, jakou pravdivostní hodnotu jim má výsledný predikát připsat; modifikátor *zcela* je v tomto smyslu (na rozdíl od modifikátorů většiny ostatních kategorií) nevágní.

Výklad sémantiky skalárních modifikátorů jednotlivých kategorií, který bude následovat, se – doufejme, že ve prospěch srozumitelnosti – omezí na nepřiliš formální uvedení sémantických rysů, které by adekvátní a plně formálněsémantické rozpracování ve výše zmíněných termínech mělo zahrnout.

Podaný sémantický popis modifikátoru *zcela* je možno vztáhnout beze změny na celou kategorii maximalizačních kontinuálněskalárních modifikátorů: jejich funkcí je označovat za platný pouze maximální stupeň příslušné škály. Zvláště často se přitom spojují s maximálními absolutními adjektivy, jež podle našich předpokladů již sama o sobě platí pouze o individuích s maximálním stupněm vlastnosti. Znamená to snad, že predikát (*být*) *čistý* má tentýž význam jako predikát (*být*) *zcela/úplně/naprosto/... čistý*, a že maximalizační modifikátor je tu tudíž nadbytečný? Domnívám se, že nám tu pomůže dříve učiněné rozlišení sémantiky a pragmatiky. Sémanticky vzato se tento modifikovaný predikát od nemodifikovaného skutečně neliší, oba platí přesně o týchž individuích, totiž právě o těch s maximálním stupněm čistoty. Maximalizační modifikátor však omezuje prostor pro pragmaticky neprecizní užití predikátu: míra zašpinění, při které lze ještě přijatelně, být „přísně vzato“ nepravdivě označit stůl za *úplně čistý*, je nižší, než je tomu u označení za *čistý*. Ještě zřetelnější je tato funkce u spojení maximalizačních modifikátorů s adjektivně-kvantifikačními výrazy udávajícími krajní bod škály – spojení *naprosto každý* či *úplně poslední* se od prostého *každý* či *poslední* nemají jak sémanticky lišit. Zdá se rozumné vykázat takto daný rozdíl do oblasti pragmatiky.

Je však třeba popisem pokrýt také spojení maximalizačních modifikátorů s limitními relativními adjektivy typu *nízký*, *mladý*. Podle předpokladu jejich shora (limitně) otevřená škála neobsahuje žádný konkrétní maximální bod, který by jako srovnávací standard mohl vstupovat do výpočtu pravdivostní hodnoty připsované výsledným predikátem (*úplně nízký*, *zcela mladý*...) danému individu. Existuje pouze bod mimo vlastní škálu adjektiva, kterého nelze stupňováním vlastnosti dosáhnout – jakkoli *nízký* objekt, *mladý* člověk, *levné* zboží nemohou mít nulovou výšku, věk, cenu, má-li o nich dané adjektivum platit. Nenacházím v tomto případě jiné řešení než málo elegantní výjimku, že v takových případech je funkcí maximalizačního modifikátoru udávat platný stupeň jakožto jeden z *vágního* intervalu stupňů na příslušné škále *blízkých* onomu limitnímu bodu ležícímu mimo vlastní škálu. Jde tedy v tomto užití o vágní modifikátor; pravdivostní hodnota připsovaná výsledným predikátem jednotlivým individuím závisí do velké míry na kontextu (na rozdíl od typičtějšího užití maximalizačních modifikátorů, kdy je srovnávací standard zřejmý bez ohledu na kontext) a i v konkrétním kontextu zůstává pro některá individua nejasná.

3.1.2. *Kontinuálněskalární modifikátory aproximativní*

S p o j i t e l n o s t: maximální absolutní adjektiva, adjektivně-kvantifikační výrazy udávající krajní bod na škále (ojediněle i skalární substantiva).

téměř (starý A*, mladý A*, vysoký N, nízký N, bezpečný A*, nebezpečný A*, čistý A, špinavý A*, suchý A, vlhký N, jistý A, nejistý N, každý A, poslední A, problém A*)

skoro (starý A*, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný A(!), čistý A*, špinavý N, suchý A*, vlhký N, jistý A, nejistý N, každý A, poslední A, problém N)

takřka (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný A*, čistý A*, špinavý N, suchý A*, vlhký N, jistý A, nejistý N, každý A, poslední A*, problém N)

málem (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný N, čistý A*, špinavý N, suchý N, vlhký N, jistý A*, nejistý N, každý A, poslední A*, problém A*)

pomalů (starý A*, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný N, čistý N, špinavý N, suchý N, vlhký N, jistý A*, nejistý N, každý A, poslední A*, problém A*)

bezmála (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný N, čistý N, špinavý N, suchý N, vlhký N, jistý A*, nejistý N, každý A, poslední A*, problém N)

S é m a n t i k a : Aproximativní kontinuálněskalární modifikátory udávají platný stupeň jakožto jeden z vágního intervalu stupňů příslušné škály *blízkých* stupni maximálnímu a nedosahujících ho. Tuto „blížkost“ není jak obecně specifikovat, jde o modifikátory vágní. Z dané sémantické charakteristiky a z uvedené omezené spojitelnosti plyne „negující“ charakter těchto modifikátorů: co je *téměř* čisté, to *není* čisté a *je* špinavé.

Funkci blízkou tomuto vymezení mají také modifikátory *prakticky* (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný N, nebezpečný A*, čistý A, špinavý N, suchý A*, vlhký N, jistý A, nejistý N, každý A, poslední A, problém N) a *víceméně*. Zvláště první z nich je v části užití synonymní s aproximativními modifikátory; jinde je pak funkcí jich obou udávat platný stupeň jako blízký stupni maximálnímu s pragmatickým dodatkem, že rozdíl od maxima je v dané situaci zanedbatelný.

3.1.3. *Kontinuálněskalární modifikátory intenzifikační*

S p o j i t e l n o s t : relativní adjektiva, minimální absolutní adjektiva, maximální absolutní adjektiva.

velmi (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý A, suchý A, vlhký A, jistý A, nejistý A, každý N, poslední N, problém N)

hodně (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A*, nebezpečný A, čistý A*, špinavý A, suchý A, vlhký A, jistý A, nejistý A, každý N, poslední N, problém A*)

velice (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý A*, suchý A, vlhký A*, jistý A, nejistý A, každý N, poslední N, problém N)

nesmírně (starý A*, mladý A*, vysoký A, nízký A, bezpečný A*, nebezpečný A, čistý A, špinavý A*, suchý A*, vlhký N, jistý A*, nejistý N, každý N, poslední N, problém N)

extrémně (starý A*, mladý A*, vysoký A, nízký A, bezpečný A*, nebezpečný A, čistý A*, špinavý A*, suchý A, vlhký A, jistý N, nejistý N, každý N, poslední N, problém N)

vysoce (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý N, suchý N, vlhký A*, jistý N, nejistý A*, každý N, poslední N, problém N)

značně (starý A*, mladý A*, vysoký A, nízký A, bezpečný N, nebezpečný A, čistý N, špinavý A*, suchý N, vlhký A*, jistý N, nejistý A, každý N, poslední N, problém N) *náramně, nadmíru, ohromně, notně, moc₁, tuze, neskonale, nanejvyš₁, maximálně₁*³²

S é m a n t i k a : Intenzifikační kontinuálněskalární modifikátory udávají platný stupeň jakožto jeden z vágního intervalu stupňů *vysoce překračujících* stupeň, který je v dané srovnávací třídě (tj. třídě objektů srovnatelných s popisovaným objektem) průměrný či „neutrální“ (viz pozn. 11). Do výpočtu pravdivostní hodnoty připisované individuu výsledným predikátem vstupuje kontextem daná srovnávací třída i tehdy, je-li modifikováno maximální absolutní adjektivum. (Zatímco platnost maximálního adjektiva o individuu, jemuž je připsáno v pozitivu bez modifikace, podle předpokladu na srovnávací třídě nezávisí a je rozhodnutelná bez ohledu na kontext.) Jde o vágní modifikátory, podmínku *vysokého překročení* opět těžko obecně specifikovat. Pokud by to bylo pro praktickou aplikaci nutné, *ad hoc* řešením, jehož empirickou přiměřenost by bylo třeba posoudit, by mohlo být např. ustanovení, že srovnávací třídou, jejíž průměrný či neutrální stupeň musí individuum překročit (teď již nikoli *vysoce*, nýbrž jakkoli), aby o něm platil predikát (*být*) *velmi A*, bude třída individuí, o nichž již samo adjektivum *A* platí.

Ve funkci intenzifikačního kontinuálněskalárního modifikátoru, s potlačením lexikálního významu, je příležitostně užíváno ještě mnoho dalších výrazů (emfatičnost spojená s udáváním vysokých stupňů totiž podporuje rychlou obměnu jeho prostředků, viz pozn. 24), často s hodnotícím odstínem, např. *silně, krajně, výrazně, mimořádně, výjimečně, pořádně, slušně, řádně, proklatě, pěkně*. Zvláště typický je posun do této funkce pro ujišťovací výrazy a expresivní způsobová adverbia: *opravdu, skutečně, vskutku, strašně, hrozně, děsně, šíleně, příšerně*.

3.1.4. Kontinuálněskalární modifikátory moderativní

S p o j i t e l n o s t : relativní adjektiva, minimální absolutní adjektiva, maximální absolutní adjektiva, skalární substantiva (ojediněle i adjektivně-kvantifikační výrazy udávající krajní bod na škále).

celkem (starý A*, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A*, čistý A, špinavý A*, suchý A*, vlhký N, jistý A, nejistý A*, každý A*, poslední N, problém A)

poměrně (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý A*, suchý N, vlhký A*, jistý A, nejistý A, každý N, poslední N, problém A)

relativně (starý A*, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý N, suchý A, vlhký A*, jistý A, nejistý A*, každý A*, poslední A*, problém N)

vcelku (starý N, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A*, čistý A, špinavý N, suchý A*, vlhký A*, jistý A*, nejistý A*, každý N, poslední N, problém A*)

³² U polysémních modifikátorů *moc*, *nanejvyš*, *maximálně* tu jde o funkci, již mají např. v těchto dokladech: *Holčička je moc hodná, vydrží spát nepřerušeně i pět hodin a už zvládá zvedat hlavičku. <k> – A ještě jedna věc je na letošním mistrovství nanejvyš zajímavá. <k> – Karvinská radnice je k možným investorům maximálně vstřícná. <k>*

*docela*₂ – moderativní skalární modifikátor oproti maximalizačnímu *docela*₁. Ověření spojitelnosti je touto polysémií formy *docela* komplikováno, do tabulky (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A, nebezpečný A, čistý A, špinavý A*, suchý A*, vlhký N, jistý A*, nejistý A*, každý A*, poslední A*, problém A) se promítají oba významy. Existenci moderativního modifikátoru prokazuje běžná spojitelnost formy *docela* s nelimitními relativními adjektivy, minimálními absolutními adjektivy a skalárními substantivy (s těmi se maximalizační modifikátory nespojují). Pro zřetelnější dokázání existence maximalizačního *docela*₁ v SYN2009PUB vezměme v potaz spojitelnost ještě s dalšími výrazy, *opačný* (ve všech tvarech) a *sám*, které se běžně vyskytují ve spojení s maximalizačními, téměř nikdy však s moderativními modifikátory:

<i>docela opačný</i>	12		
<i>zcela opačný</i>	1199	<i>celkem opačný</i>	1
<i>úplně opačný</i>	378	<i>vcelku opačný</i>	0
<i>naprosto opačný</i>	195	<i>poměrně opačný</i>	0
<i>docela sám</i>	40		
<i>zcela sám</i>	872	<i>celkem sám</i>	0
<i>úplně sám</i>	812	<i>vcelku sám</i>	0
<i>naprosto sám</i>	28	<i>poměrně sám</i>	0

S é m a n t i k a : Moderativní kontinuálněskalární modifikátory udávají platný stupeň jakožto jeden z vágního intervalu stupňů překračujících stupeň v dané srovnávací třídě průměrný či „neutrální“, nepřekračujících ho však *vysoce*. Srovnávací třída se opět promítá do výpočtu pravdivostních hodnot připisovaných individuí i v případě, že výsledný predikát vzniká modifikací maximálního absolutního adjektiva. Problém formálního popisu vágního významu těchto modifikátorů je zcela analogický s problémem u kategorie předchozí.

Na kategorii intenzifikačních a moderativních modifikátorů lze ovšem pohlížet také jako na dvě části jediného kontinua modifikátorů seřazených podle toho, jak vysoké stupně na škále udávají. I v rámci kategorie intenzifikačních modifikátorů lze např. říct, že modifikátory *nesmírně* a *extrémně* udávají typicky vyšší stupně než modifikátory *hodně* a *značně*. Tento alternativní pohled jsem rozvinul a empirickým výzkumem podložil ve své dřívější práci (Ocelák, 2010; ve zkrácené podobě Ocelák, 2011). Vyplývá z ní mj., že pomezím členem mezi zde vyčleněnými kategoriemi by mohl být modifikátor *dost/dosti*₁; průměrný jím udávaný stupeň na škále je podle výsledků provedeného výzkumu signifikantně vyšší než průměrný stupeň udávaný modifikátorem *celkem* a signifikantně nižší než průměrný stupeň udávaný modifikátory *hodně* či *velmi*. Pro jeho přiřazení spíše k modifikátorům moderativním by pak mluvila jeho běžná spojitelnost se skalárními substantivy.³³

³³ Zmíním se na tomto místě o modifikátoru *středně*, jehož případnou vlastní kategorii lze brát za okrajovou, neboť komunikační potřeba funkce, kterou tento modifikátor plní, je z principu nevelká – udává platný stupeň jako jeden ze stupňů v dané srovnávací třídě neutrálních, obvykle nevbuzujících pozornost.

3.1.5. Kontinuálněskalární modifikátory diminutivní

S p o j i t e l n o s t: minimální absolutní adjektiva, skalární substantiva.

trochu (starý A, mladý A*, vysoký A*, nízký A*, bezpečný A*, nebezpečný A, čistý A*, špinavý A*, suchý A*, vlhký A*, jistý A*, nejistý A, každý N, poslední N, problém A)

poněkud (starý A*, mladý A*, vysoký A, nízký A*, bezpečný N, nebezpečný A, čistý N, špinavý A*, suchý A, vlhký A*, jistý N, nejistý A, každý N, poslední N, problém A)

trošku (starý A*, mladý A*, vysoký N, nízký A*, bezpečný N, nebezpečný A*, čistý N, špinavý A*, suchý A*, vlhký N, jistý N, nejistý A*, každý N, poslední N, problém A)

lehce (starý N, mladý N, vysoký N, nízký N, bezpečný A*, nebezpečný N, čistý N, špinavý N, suchý N, vlhký A*, jistý N, nejistý A*, každý N, poslední N, problém A*)

mírně, nepatrně, malinko, trošičku, kapku

S é m a n t i k a: Diminutivní kontinuálněskalární modifikátory udávají platný stupeň jako jeden z vágního intervalu *nízkých* stupňů na příslušné škále. Empirickou skutečnost, že se dané formy oproti uvedené omezené spojitelnosti diminutivních modifikátorů poměrně často vyskytují i ve spojení s adjektivy dalších typů, se pokusím vysvětlit ve výkladu u následující kategorie.

3.1.6. Kontinuálněskalární modifikátory pracující s funkčním standardem

S p o j i t e l n o s t: relativní adjektiva, minimální absolutní adjektiva, maximální absolutní adjektiva.

S é m a n t i k a: Tyto modifikátory udávají vztah platného stupně k *minimálnímu* nebo *maximálnímu funkčnímu standardu* – tj. stupni, jehož překročení, resp. nepřekročení je podmínkou toho, aby nastal určitý stav.³⁴ O jaký stav jde, se vyrozumívá z kontextu nebo je to vyjádřeno přímo v tvrzení.³⁵ Funkční standard je závislý na kontextu, oproti předchozím kategoriím kontinuálněskalárních modifikátorů (s výjimkou maximalizačních) však ne na srovnávací třídě: objekt je v určeném ohledu *příliš A*, *dostatečně A* či *málo A* nezávisle na tom, jakých stupňů na dané škále vlastnosti nabývají objekty s ním srovnatelné. Tyto modifikátory jsou nevágní: pro každé individuum lze jednoznačně rozhodnout, jakou mu výsledný predikát (např. *příliš malý*) připíše pravdivostní hodnotu, podle toho, zda došlo, nebo nedošlo k prostému překročení funkčního standardu. To lze přitom posoudit jednoduše podle toho, zda nastává, nebo nenastává příslušný stav (v případě predikátu *příliš malý* např. *aby tam dosáhl; abych ho chtěla za muže*).

³⁴ Termín *funkční standard* přebírám od O. Kaganové (2011). Sémantiku modifikátorů tohoto typu v jiných termínech důkladně popsal již Veselý (2009).

³⁵ Např. *Jsem už příliš starý na to, abych ustupoval.* <k> – *Trenéři si mysleli, že není dost vysoký, aby hrál pod košem, (...).* <k> – *Místní lidé mě varovali, že tady nejsou bazény dost čisté, (...)* <k> – tj. uspokojivě čisté, dostatečně čisté ke koupání apod.

3.1.6.1. udávající překročení maximálního funkčního standardu

příliš (starý A, mladý A, vysoký A, nízký A, bezpečný A*, nebezpečný A, čistý A, špinavý A*, suchý A, vlhký A, jistý A, nejistý A, každý N, poslední N, problém N)
moc₂, přespříliš

3.1.6.2. udávající překročení minimálního funkčního standardu

dost/dosti₂, dostatečně

3.1.6.3. udávající nedosažení minimálního funkčního standardu

málo

Klasifikace je ovšem komplikována tím, že s funkčním standardem mohou zřejmě při náležitém kontextovém zdůraznění vedle své primární funkce pracovat také modifikátory jiných vymezených kategorií. Všechny takto vyjadřují ve smyslu odd. 3.1.6.1 překročení maximálního funkčního standardu, přičemž lze snad předpokládat další sémantické rozrůznění odpovídající primárním funkcím daných forem: srov. doklady jako *Na kanadské žertíky jsem přeci jen trochu starý.* <k> – *V obchodech a stáncích v okolí přehrady jsou ceny poměrně vysoké na to, aby přilákaly větší množství kupujících.* <k> – *V malé otevřené rozvíjející se ekonomice je tento úrokový diferenciál velmi malý na to, aby přilákal zahraniční investory.* <k> – *Na stěhování jsem už dost starý. Do solidního domku bych ale šel.* <k>³⁶

3.1.7. Kontinuálněskalární modifikátory komplexní deintenzifikační

S p o j i t e l n o s t: relativní adjektiva, minimální absolutní adjektiva, maximální absolutní adjektiva (ojediněle skalární substantiva).

ne- příliš/nepříliš, ne- moc, ne- zvlášť

Modifikátory *ne- právě* a *ne- zrovna* jsou navíc spojitelné s adjektivně-kvantifikačními výrazy udávajícími krajní bod na škále a běžně se skalárními substantivy.

S é m a n t i k a: Zatímco tvrzení s formami *dost* nebo *docela* v dosahu negace³⁷ lze většinou přiměřeně analyzovat jako skutečné negované výroky obsahující základní modifikátor *docela₁* a *dost₂*, v jiných případech, zdánlivě analogických, pravdivostní podmínky výsledného výroku neodpovídají prostě negaci příslušného výroku kladného. V tvrzení *Vzhledem ke své přátelské povaze však není příliš dobrý hlídač* se nepopírá překročení maximálního funkčního standardu, nýbrž se pouze udává platný stupeň jako nízký či nikoli vysoký. O funkčním standard tu nejde, v určení srovnávacího standardu hraje roli srovnávací třída; predikát *nebýt příliš vysoký* je na rozdíl od predikátu *být*

³⁶ Z kontextu je zřejmé, že jde o modifikátor *dost₁*, nikoli *dost₂*.

³⁷ Např. *Možná ale, že by takový jednoduchý odsudek nebyl docela spravedlivý.* <k> – *Původní název Toyota se nadto pro závod vyrábějící automobily nezdál dost dynamický.* <k>

*příliš vysoký vágní.*³⁸ Tvrzení *V Kentucky totiž není moc úrodná půda pro pěstování obilovin i dalších plodin* <k> podobně nelze chápat jako negovaný výrok s modifikátorem *moc₂*, synonymním s *příliš*, také ovšem ne jako negovaný výrok s intenzifikačním modifikátorem *moc₁*. Pokud by se totiž popíralo pouze to, že platný stupeň překračuje neutrální hodnotu *vysoce* (jak udávají intenzifikační modifikátory jako *moc₁*), neměl by být problém navázat tvrzením s modifikátorem moderativním, např. *Celkem úrodná ale je*; tímto pokračováním však vzniká spor.

Je tak třeba vyčlenit zvláštní kategorii modifikátorů, k jejichž komplexní formě patří ke slovesu připojená, popř. osamostatněná záporka a jejichž funkcí je udávat platný stupeň jakožto jeden z vágního intervalu stupňů *nízkých* či *nikoli vysokých*. Na rozdíl od diminutivních modifikátorů jsou tyto modifikátory spojitelné s adjektivy kteréhokoli sémantického typu.

3.2. Diskrétněskalární modifikátory

U diskrétněskalárních modifikátorů byla ověřována spojitelnost s následujícími výrazy různých sémantických typů:

- s určitými základními číslovkami *deset* (slovem) a *17* (číslicí);
- s neurčitou (vágní) základní číslovkou *několik* (nikoli však *několik desítek*, *několik tisíc* apod.);
- s adjektivem *N-letý* (N – jakákoli číslovka udaná slovem), udávajícím konkrétní stupeň na diskrétní škále.

Ukázalo se však, že jednotlivé kategorie diskrétněskalárních modifikátorů se co do zjištěné spojitelnosti příliš neodlišují, detailně ji proto uvádím pouze u kategorií v odd. 3.2.1.1 a 3.2.1.2, které byly rozlišeny na jejím základě.

3.2.1. Diskrétněskalární modifikátory symetricky zvažující

3.2.1.1. pracující na jakékoli diskrétní škále

S p o j i t e l n o s t: určité základní číslovky, diskrétněskalární adjektiva (*N-letý*) (sporadicky neurčitá základní číslovka *několik*).

asi (deset A, 17 A, několik A*, N-letý A)

zhruba (deset A, 17 A, několik A*, N-letý A)

tak (deset A, 17 A*, několik A*, N-letý A)³⁹

přibližně (deset A, 17 A, několik N, N-letý A)

cca/cirka, řádově

³⁸ Viz též pozn. 25. Pokud o negaci tvrzení se základním modifikátorem skutečně jde, je to zpravidla signalizováno položením důrazu na modifikátor. Srov. *Petr není příliš vysoký*. × *Petr není PŘÍLIŠ vysoký* (*je vysoký tak akorát*).

³⁹ V naprosté většině spojení dané formy má výraz *tak* jednu z mnoha dalších funkcí, funkci skalárního modifikátoru dokládají např. věty: *Zpočátku nebyla moc velká, tak několik centimetrů, a postupně se zvětšovala*. <k> – *Z hloučku se oddělili dva tak sedmnáctiletí cápkové a pomalu kráčeli hlavní ulicí směrem nahoru*. <k>

3.2.1.2. pracující pouze na číselné diskretní škále

S p o j i t e l n o s t: určité základní číslovky (sporadicky neurčitá základní číslovka *několik*).

kolem (deset A, 17 A, několik A*, N-letý N)

okolo (deset A, 17 A, několik N, N-letý N)

takových (pro číslovky nižší než 5 tvary výrazu *takový*) (deset A, 17 A, několik A*, N-letý N)

na, těch, k

S é m a n t i k a: Symetricky zvážňující diskretněskalární modifikátory udávají platný stupeň jako jeden ze symetrického vágního intervalu stupňů z některé strany *blízkých* stupni označovanému modifikovaným výrazem (aniž je vyloučen tento stupeň sám). Jde o modifikátory vágní, podmínku „blízkosti“ není jak obecně specifikovat.

3.2.2. Diskretněskalární modifikátory aproximativní

S p o j i t e l n o s t: určité základní číslovky, diskretněskalární adjektiva (*N-letý*) (sporadicky neurčitá základní číslovka *několik*).

téměř, skoro, takřka, málem, pomalu, bezmála

S é m a n t i k a: Tyto modifikátory udávají platný stupeň jakožto jeden z vágního intervalu stupňů nižších, než je stupeň udávaný modifikovaným výrazem, avšak tomuto stupni *blízkých*. Jde o vágní modifikátory, podmínku „blízkosti“ nelze obecně specifikovat.

Aproximativní skalární modifikátory jako jediná kategorie systematicky plní kontinuálněskalární i diskretněskalární funkci a po jistém přepracování výkladového rámce by bylo nepochybně možné podat jejich sémantiku jednoduše; s nimi spojitelná maximální adjektiva a výrazy typu *každý, poslední* totiž samy udávají právě jeden – byť krajní – bod škály.

Lze sem přiřčenit také modifikátor *necelých* (pro číslovky nižší než 5 tvary výrazu *necelý*), pracující pouze na číselné diskretní škále, a přidat rozlišení, že tento modifikátor obvykle zároveň udává platný stupeň jako nedosahující stupně průměrného či neutrálního v dané srovnávací třídě, zatímco jiné aproximativní modifikátory obvykle udávají platný stupeň jako jej přesahující.⁴⁰

3.2.3. Diskretněskalární modifikátory modální

Jde o takové modifikátory, jejichž význam nelze podle mého soudu adekvátně modelovat bez pomoci operátorů aletické, epistemické či jiné modální logiky (*je nutno, je možno, je jisté, je dovoleno* apod.).⁴¹

⁴⁰ Srov. Veselý (2009), s. 189.

⁴¹ Základní přehled o různých systémech modální logiky podává Svoboda – Peregrin (2009, kap. 6 a 7).

Spojitelnost: určité základní číslovky, diskrétněskalární adjektiva (*N-letý*) (kromě modifikátorů typu *dobrych*), neurčitá základní číslovka *několik*.

3.2.3.1. stanovící minimum

alespoň/aspoň, minimálně, přinejmenším, nejméně

Sémantika: Udávají, že dosažení stupně udávaného modifikovaným výrazem je nutné/jisté/přikázané/... a jeho překročení je možné/dovolené/..., nikoli však nutné/jisté/přikázané/...

3.2.3.2. stanovící maximum

maximálně₂, nanejvýš₂, nejvýš

Sémantika: Udávají, že nepřekročení stupně udávaného modifikovaným výrazem je nutné/jisté/přikázané/... a jeho dosažení (stejně jako nedosažení) je možné/dovolené/..., nikoli však nutné/jisté/přikázané/...

3.2.4. Diskrétněskalární modifikátory hodnotící

Spojitelnost: určité základní číslovky, diskrétněskalární adjektiva (*N-letý*) (kromě modifikátorů typu *slabých, dobrych*), neurčitá základní číslovka *několik*.

3.2.4.1. udávající nedosažení neutrální hodnoty

sotva, stěží, slabých (pro číslovky nižší než 5 tvary výrazu *slabý*)

Sémantika: Udávají platný stupeň jako jeden z vágního intervalu stupňů blízkých stupni označovanému modifikovaným výrazem (bez vyloučení tohoto stupně samého) a zároveň jako nedosahující stupně, který je v dané srovnávací třídě průměrný či neutrální.

3.2.4.2. udávající překročení neutrální hodnoty

dobře, dobrych (pro číslovky nižší než 5 tvary výrazu *dobry*)

Sémantika: Udávají platný stupeň jako jeden z vágního intervalu stupňů blízkých stupni označovanému modifikovaným výrazem (bez vyloučení tohoto stupně samého) a zároveň jako přesahující stupeň, který je v dané srovnávací třídě průměrný či neutrální.

3.2.5. Diskrétněskalární modifikátory hodnotící nepravé

Spojitelnost: určité základní číslovky, diskrétněskalární adjektiva (*N-letý*) (kromě modifikátorů typu *celých*), neurčitá základní číslovka *několik*.

Pro pojednávání modifikátorů tohoto typu v termínech modální logiky argumentuje Geurts – Nouwen (2007). Např. věta „přišlo nejméně osm lidí“ není, na rozdíl od věty „přišlo více než sedm lidí“, náležitá od mluvčího, který nepovažuje za *možné*, že *přišlo právě* osm lidí.

Zatímco ostatní diskretněskalární modifikátory udávají platný stupeň jako jeden z vágního intervalu nějak se vztahujícího ke stupni označovanému modifikovaným výrazem, modifikátory této kategorie ponechávají v platnosti samotný tento označený stupeň a pouze navíc udávají jeho vztah ke stupni průměrnému či neutrálnímu v dané srovnávací třídě.⁴²

3.2.5.1. udávající nedosažení neutrální hodnoty

jen, pouze, všehovšudy

S é m a n t i k a : Udávají platný stupeň jako totožný se stupněm označovaným modifikovaným výrazem a jako nedosahující stupně, který je v dané srovnávací třídě průměrný či neutrální.

3.2.5.2. udávající překročení neutrální hodnoty

hned, rovnou, celých (pro číslovky nižší než 5 tvary výrazu *celý*)

S é m a n t i k a : Udávají platný stupeň jako totožný se stupněm označovaným modifikovaným výrazem a jako přesahující stupeň, který je v dané srovnávací třídě průměrný či neutrální.

ZDROJE

- Český národní korpus – *DIAKORP*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>. Cit. 2. 8. 2011.
- Český národní korpus – *SYN2009PUB*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2010. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.

LITERATURA

- DOČEKAL, M. – KUČEROVÁ, I. (2011): Total vs. partial adjectives: evidence from reduplication. In: I. Reich – E. Horch – D. Pauly (eds.), *Sinn und Bedeutung, 15: Proceedings of the 2010 Annual Conference of the Gesellschaft für Semantik*. Saarbrücken: Universaar, s. 181–192.
- FRAZIER, L. – CLIFTON JR., Ch. – STOLTERFOHT, B. (2008): Scale structure: Processing minimum standard and maximum standard scalar adjectives. *Cognition*, 106, s. 299–324.
- GÄRDENFORS, P. (ed.) (1987): *Generalized Quantifiers: Linguistic and Logical Approaches*. Dordrecht: Reidel.
- GEURTS, B. – NOUWEN, R. (2007): The semantics of scalar modifiers. *Language*, 83, s. 533–559.
- HAAG, M. (1997): Continuous and discrete adjectival scales. *Lingua*, 103, s. 113–126.
- HOPPER, P. J. – TRAUOGOTT, E. C. (2003): *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAGAN, O. (2011): On the scalar nature of verbal prefixes in Slavic. Handout z workshopu *Scalarity in Verb-Based Constructions*, 7.–8. 4. 2011, Düsseldorf.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSNOVÁ, Z. (eds.) (2003): *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opravené vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

⁴² V jiných termínech tuto jejich odlišnost zmiňuje již Veselý (2009, s. 187).

- KENNEDY, Ch. (2007): Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable predicates. *Linguistics and Philosophy*, 30, s. 1–45.
- KENNEDY, Ch. – McNALLY, L. (2005): Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language*, 81, s. 345–381.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- McNALLY, L. (2009): The relative role of property type and scale structure in explaining the behavior of gradable adjectives. In: R. Nouwen – R. van Rooij – U. Sauerland – H.-Ch. Schmitz (eds.), *Vagueness in Communication: International Workshop, ViC 2009, held as part of ESSLLI 2009, Bordeaux, France, July 20–24, 2009: Revised Selected Papers*. Heidelberg – Dordrecht – London – New York: Springer, s. 151–168.
- OCELÁK, R. (2010): *Vágní význam a jeho empirické modelování: případ vágních skalárních modifikátorů v češtině*. Nепublikovaná bakalářská diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- OCELÁK, R. (2011): Empirický výzkum vágního významu: vágní skalární modifikátory v češtině. *Bohemica Olomucensia*, 3, s. 214–223.
- PARADIS, C. (2008): Configurations, construals and change: Expressions of DEGREE. *English Language and Linguistics*, 12, s. 317–343.
- ROTSTEIN, C. – WINTER, Y. (2004): Total adjectives vs. partial adjectives: Scale structure and higher-order modifiers. *Natural Language Semantics*, 12, s. 259–288.
- SASSOON, G. – TOLEDO, A. (2011): Absolute vs. relative adjectives: Variance within vs. between individuals. In: N. Ashton – A. Chereches – D. Lutz (eds.), *Proceedings of the 21st Semantics and Linguistic Theory Conference, held at Rutgers University in New Brunswick, New Jersey, May 20 – May 22, 2011*. New Brunswick: Rutgers University, s. 135–154.
- SVOBODA, V. – PEREGRIN, J. (2009): *Od jazyka k logice: Filosofický úvod do moderní logiky*. Praha: Academia.
- VESELÝ, V. (2009): Lexikální sémantika neurčitých kvantifikátorů v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 175–192.

Institute for Logic, Language and Computation, University of Amsterdam
P. O. Box 94242, 1090 GE Amsterdam, The Netherlands
 <radek.ocelak@student.uva.nl>
 <radioc@seznam.cz>